

GROET ELKAAR MET EEN
HEILIGE KUS

Kris Tavernier

GROET ELKAAR
MET EEN
HEILIGE KUS

Het evangelie brengt ons in goed gezelschap

Groet elkaar met een heilige kus

Het evangelie brengt ons in goed gezelschap

Auteur: Kris Tavernier
Redactie: Hugo Bouter
Vormgeving: Jan Paul Spoor
Copyright: OudeSporen online uitgeverij
Eerste editie: 2021

ISBN/EAN: 978-94-91797-59-0
NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch of mechanisch, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ik nu beveel u Fébe aan, onze zuster, die <ook> een dienaress is van de gemeente die in Kenchreeën is, opdat u haar ontvangt in [de] Heer, op een wijze de heiligen waardig, en haar bijstaat in elke zaak waarin zij u nodig mocht hebben; want ook zijzelf heeft bijstand verleend aan velen, ook aan mijzelf. Groet Prisca en Aquila, mijn medewerkers in Christus Jezus (die voor mijn leven hun hals gewaagd hebben; niet ik alleen dank hen, maar ook alle gemeenten van de volken), en de gemeente in hun huis. Groet Epénetus, mijn geliefde, die [de] eersteling van Asia is voor Christus. Groet Maria, die veel voor u gearbeid heeft. Groet Andronicus en Junias, mijn verwanten en medegevangenen, die vermaard zijn onder de apostelen, die ook vóór mij in Christus zijn geweest. Groet Ampliatus, mijn geliefde in [de] Heer. Groet Urbanus, onze medewerker in Christus, en Stachys, mijn geliefde. Groet Apelles, de beproefde in Christus. Groet hen die tot de [huisgenoten] van Aristobulus behoren. Groet Heródion, mijn verwant. Groet hen die van de [huisgenoten] van Narcissus in [de] Heer zijn. Groet Tryféna en Tryfósa, die in [de] Heer arbeiden. Groet Persis, de geliefde, die veel gearbeid heeft in [de] Heer. Groet Rufus, de uitverkorene in [de] Heer, en zijn moeder en de mijne. Groet Asyncritus, Flegon, Hermes, Pátrobas, Hermas en de broeders bij hen. Groet Filólogus en Julias, Nereus en zijn zuster, en Olympas, en al de heiligen bij hen. Groet elkaar met een heilige kus.

Romeinen 16:1-16

INHOUD

Voorwoord.	9
Inleiding.	11
Drie kenmerken van een juiste instelling.	11
De brief aan de Romeinen	15
Uiteenzetting van het evangelie	15
Febe, een dienaar	19
Zorg voor elkaar.	23
Prisca en Aquila.	29
1. Medearbeiders in Christus	30
2. Mensen die voor Paulus hun eigen leven gewaagd hebben	32
3. Al de heidengemeenten zijn hen dankbaar	33
4. De gemeente bij hen in huis	35
Groet elkaar met een heilige kus	37
Mensen die groeten sturen	43
Een extra woord van vermaning	47
Overige personen die gegroet worden	51
Epenetus.	51

Maria	53
Andronicus en Junias	54
Ampliatius of Amplias	56
Urbanus	57
Stachys	58
Apelles	58
Aristobulus	59
Herodion	60
Narcissus.	61
Tryfena en Tryfosa, en Persis.	62
Rufus	64
Nog anderen.	65

VOORWOORD

Het boekje dat u voor zich hebt is gedurende de afgelopen tijd geleidelijk gegroeid tot de omvang die het nu heeft. Vaak worden er in de brieven van Paulus personen met hun naam genoemd, maar er wordt niettemin weinig over hen gesproken of nagedacht. Veelal ligt de nadruk op de verkondigde leer van de brief, terwijl deze broeders en zusters voor de schrijver toch belangrijk genoeg waren om te noemen. Dat is vooral in de brief aan de Romeinen het geval. Laten we naast wat Paulus hier wil duidelijk maken ook eens op hen de nadruk leggen. Immers schildert Paulus ons hier een bijzonder gezelschap voor ogen, gelovigen van wie het evangelie hun leven totaal heeft veranderd. Ze zijn inspirerende voorbeelden voor ons vandaag.

Aan het slot van Romeinen 15 spreekt Paulus zijn verlangen uit om de gelovigen in Rome te bezoeken. Dit was reeds langer zijn wens (vgl. Rom. 1:10; 15:23); en hij wilde dit graag doen om hen te zegenen met zijn geestelijke gaven, maar evenzeer om zelf vertroost en verkwikt te worden door hen (1:11-12, 16:32b). Immers, in heel de toenmalige wereld werd het geloof van de gelovigen in Rome geprezen (1:8).

Paulus had al veel gereisd, maar was nog nooit in Rome gekomen. Hij hoopte Rome aan te doen tijdens een reis naar Spanje (15:24, 28). Het zou anders verlopen, hij zou wel in Rome komen maar dan als een gevangene (Hand. 27). Terwijl hij op weg is naar Jeruzalem

om daar een financiële gift vanuit Macedonië en Achaje te brengen (Rom. 15:25-26), schrijft hij deze brief aan de gelovigen in Rome vanuit Korinthe.

Aan het einde van de brief groet Paulus dus een aantal mensen persoonlijk bij naam (16:1-16). Het is wel opmerkelijk dat Paulus zich al deze mensen zo voor de geest kan halen die in Rome zijn, terwijl hij zelf nog nooit in Rome is geweest. Op de een of andere manier moet hij hen allen persoonlijk gekend hebben of op zijn minst gehoord hebben van hun situatie. De meesten van hen zijn voor ons verder niet bekend, maar Paulus vermeldt wel het een en ander over de meesten van hen.

Brugge, najaar 2021

Kris Tavernier

INLEIDING

DRIE KENMERKEN VAN EEN JUISTE INSTELLING

Wanneer we in het algemeen kijken naar hoe Paulus schrijft over deze personen, dan kunnen we gemakkelijk drie basisprincipes ontdekken over de houding van Paulus.

Het is mooi te zien hoe Paulus persoonlijk aandacht heeft voor elk van deze gelovigen. We zien hierin zijn diepe bewogenheid voor anderen. Persoonlijk aandacht krijgen is goed voor een mens. Soms lopen we het gevaar de aandacht voor mensen individueel te verliezen in het geheel van de gemeente. Toch is het belangrijk en is het nuttig. Het is goed ons te beijveren om aandacht te hebben voor individuele personen. Zo is God ook niet alleen maar de God van alle gelovigen, Hij is ook een Vader voor elk van zijn kinderen en stelt Hij zijn belangstelling in elk van hen persoonlijk. Jezus Christus is niet enkel maar het hoofd van de gemeente, Hij is ook de Verlosser van elke gelovige persoonlijk.

Ook weet de apostel positief over hen te spreken, en ook dat doet een mens deugd. Het mag voor ons een belangrijke les zijn om steeds in de eerste plaats positief te kijken naar onze medegelovigen. Wat een effect zou dit toch hebben op de relaties tussen de gelovigen onderling, en dan vooral wanneer we het eens niet zo eens zijn met elkaar. Paulus spreekt met waardering over al deze personen. Is het

ook niet zo dat God naar ons kan kijken als door een lens, als door de filter van de Heer Jezus Christus en zijn werk aan ons? Als God zonder die lens naar ons zou kijken, dan zou Hij wel niet erg veel moois zien. Maar de Heer Jezus werkt als een filter waardoor God naar ons kijkt. Zouden wij als gelovigen dan niet moeten leren om zo naar elkaar te kijken? Hebben we zelfs maar het recht om niet zo naar elkaar te kijken? Als er iets niet in orde is, dan moeten we dat niet verbloemen of onder de tafel vegen door het te bedekken met de mantel der liefde. Maar toch zouden we steeds in de eerste plaats met een positieve instelling naar elkaar moeten leren kijken. We kunnen ons blind staren op de onvolmaaktheden en fouten van anderen of we kunnen waarderen hoe God zijn vormend werk aan het doen is in die ander.

Hij die zelf zoveel gearbeid heeft, herinnert zich levendig hoe zij gearbeid hebben of hem hebben bijgestaan in zijn dienst. We kunnen hier beslist leren van Paulus dat hij niet alleen maar aan zijn eigen bediening denkt, maar ook het dienstwerk van anderen weet te waarderen. Hij is ons hierin ten voorbeeld. We moeten elkaar niet ongepast de hemel in prijzen of op een voetstuk plaatsen, maar het kan stimulerend zijn voor mensen als hun trouw of hun daden in de Heer genoemd en erkend worden. Die appreciatie is een goede zaak en kan bemoedigend werken. Dit hoeft niet te leiden tot hoogmoed. Door dit te doen vertroosten en bemoedigen we elkaar om dienstbaar te zijn en te blijven in het koninkrijk van God. Dat is helemaal in orde, en wellicht schieten we hier vaak in tekort. God Zelf heeft oog voor het werk dat door elke gelovige afzonderlijk wordt gedaan in Zijn koninkrijk, en de liefde die men toont door het dienen van de ander: “Want God is niet onrechtvaardig om uw werk

te vergeten en de liefde die u betoond hebt voor zijn naam, doordat u de heiligen gediend hebt en dient” (Hebr. 6:10). En dat terwijl Hij toch Zelf de Bron en Motivator ervan is (vgl. Fil. 2:13). Merk op hoe Gods eigen rechtvaardigheid verbonden wordt met het gegeven dat Hij oog heeft voor de arbeid die door gelovigen wordt verricht. En ook dat deze arbeid rechtstreeks in verband wordt gebracht met het dienen van de naasten.

We merken dus drie basisprincipes op bij hoe Paulus over gelovigen denkt:

- Persoonlijke aandacht voor gelovigen
- Positief kijken naar gelovigen
- Waardering hebben voor de dienstbaarheid en inzet van gelovigen

Zo ontdekken we hoe Paulus naar zijn medegelovigen kijkt. En we bemerken dat dit ook helemaal naar de gedachten van God is. En we beseffen dat dit ook de houding is die er in de kerk hoort te zijn tussen de gelovigen onderling.

Aan het slot van deze opsomming draagt Paulus hen allen op om elkaar te groeten met een heilige kus (vs. 16). En daar heeft deze instelling natuurlijk ook weer heel wat mee te maken.

DE BRIEF AAN DE ROMEINEN

UITEENZETTING VAN HET EVANGELIE

Er is geen andere brief die zo uitvoerig het evangelie van Jezus Christus uiteenzet als de brief aan de Romeinen. Een eenvoudige indeling van deze brief brengt ons tot drie hoofddelen. In de eerste acht hoofdstukken wordt het evangelie uitgelegd. De reikwijdte gaat van de verloren zondaar die verloren is in schuld en oordeel tot het kind van God dat gelijkvormig mag worden aan het beeld van de Zoon van God en nooit meer kan gescheiden worden van Gods liefde. In de hoofdstukken negen tot elf leren we meer over de verhouding tussen Israël en het evangelie. De hoofdstukken 12 tot 16 vormen dan het praktijkgedeelte, waarin we leren hoe het evangelie gestalte moet krijgen in het dagelijks leven.

In het laatste hoofdstuk vinden we dan deze uitgebreide opsomming van personen die gegroet worden. In geen enkele andere brief groet Paulus zoveel mensen persoonlijk als hier. Dan rijst de vraag waarom Paulus dat hier doet? In de eerste plaats zal hij natuurlijk heel wat kennissen gehad hebben in Rome die hij wenste te groeten. Paulus is echter iemand die heel bewust afwegingen maakte over hoe en wat hij in zijn brieven wilde schrijven. Het lijkt er dus op dat er nog wel een groter idee achter deze opsomming zit. Kennelijk wilde Paulus een

bepaald beeld neerzetten. Hij schildert de gelovigen in Rome, zijn primaire lezers, maar ook ons vandaag, een bepaald gezelschap voor ogen. Je zou dit het gezelschap van het evangelie kunnen noemen.

Wat is het geheim van dit bijzondere gezelschap. Wel, dat zij het evangelie hadden aangenomen en er vervolgens helemaal van doordrongen waren geraakt. Het had hen innerlijk totaal veranderd en nieuwe mensen van hen gemaakt. Ze waren anders gaan denken en anders gaan leven. In het leven van deze personen zien wij wat het evangelie kan doen met mensen, die vol zijn van het evangelie en zich helemaal eraan toewijden. Het is de verwerkelijking van het vers: ‘maar u geheel anders, u hebt Christus leren kennen’ (Ef. 4:20). Dit heeft zo’n impact gehad dat zij voortaan vol waren van de dingen die boven zijn, en niet met aardse zaken (Kol. 3:1-2). Als gevolg daarvan hebben zij hun leven ingezet voor het evangelie en het koninkrijk van God. Laat het evangelie ook zo werkzaam in ons mogen zijn, door de kracht van de Heilige Geest.

Geloven wij dat het evangelie ook vandaag diezelfde invloed nog kan uitoefenen op ons leven? Maar laten we eerlijk in de spiegel kijken. Willen we dat wel? Het heeft er het leven van de hier genoemde personen niet gemakkelijker op gemaakt, integendeel. En dat zal voor ons vandaag niet anders zijn indien we het evangelie laten doorwerken in ons hart, ons denken en ons handelen. Dit zal ongetwijfeld het geval zijn. Laten we eerlijk zijn met onszelf. Misschien zijn we wel bang voor wat de mogelijke gevolgen zijn. Misschien geloven we niet dat het ook voor ons mogelijk is. Misschien zien we het niet zitten om de offers die het mogelijk met zich meebrengt te brengen. Misschien zien we er tegen op dat ons leven wel eens drastisch zou kunnen

veranderen. En weet je, dat is heel begrijpelijk, echt waar. Het is niet evident en het zal je iets kosten. Een mens houdt van stabiliteit, zekerheid en rust en we worden niet graag uit onevenwicht gebracht. Het is normaal dat je een terughoudendheid in je binnenste en een zeker angst voor wat de gevolgen kunnen zijn ontdekt. Dat is heel menselijk. Maar het is wel de weg die God graag met ons wil gaan.

We kunnen er niet omheen, het evangelie vraagt ons om een keuze te maken. Dan gaat het niet alleen om de keuze van bekering (hoe cruciaal die primair ook is!), het gaat ook om de keuze tot toewijding, discipelschap, offerbereidheid, inzet, dienstbaarheid ... het geloof daadwerkelijk uitleven door het handen en voeten te geven in de praktijk van elke dag. Ja, ook dat is een uiterst belangrijk aspect van het evangelie. Of anders gezegd, we kennen het evangelie niet ten volle als dit geen of onvoldoende een aspect is van ons (geloofs) leven.

FEBE, EEN DIENARES

Alvorens zijn groeten over te brengen aan de gelovigen in Rome, beveelt Paulus eerst Febe (d.i. stralende, reine, zuiver, helder) aan bij de gelovigen in Rome (Rom. 16:1-2). Uit het vervolg blijkt wel dat zij haar naam eer heeft aangedaan. Terwijl Tertius de schrijver was van de brief (vs. 22), was Febe wellicht degene die deze brief van Paulus naar Rome heeft gebracht. Het ligt immers nogal voor de hand dat het aanbevelen van Febe voor ondersteuning gepaard ging met het moment waarop deze brief de gelovigen in Rome heeft bereikt. Paulus schrijft heel lovend over haar. Het was in die tijd heel gebruikelijk om iemand aan te bevelen, zodat die persoon verder zou worden geholpen door kennissen ter plaatse (vgl. Hand. 18:27; 2 Kor. 3:1). Andere ondersteuning was gewoonlijk niet voorhanden. Reizigers konden niet zoals nu rekenen op de nodige faciliteiten, ze waren vaak aangewezen op hun persoonlijke netwerk van contacten of dat van anderen.

Maar Paulus trekt de band meteen een stuk verder aan: Febe is ónze zuster. Zij was dus zowel een zuster voor hemzelf als voor de gelovigen in Rome, die haar wellicht nog niet kenden. Vanuit de context mogen we alvast opmaken dat zeker een deel van de aangeschreven gelovigen in Rome Febe niet persoonlijk kende. Toch is Febe niet zomaar iemand met een aanbeveling; ze is *mijn* en *jullie* zuster, zo stelt Paulus. En zo heeft Febe ook zelf gelovigen, die ze mogelijk niet persoonlijk kende, toch voortgeholpen. Is dat niet hoe

wij als gelovigen steeds vanuit het diepste van ons hart naar elkaar zouden moeten kijken? Elke gelovige, hoe gering ook, ver weg of dichtbij, is mijn broer, is mijn zus. Zouden broeders en zusters elkaar niet ondersteunen, zoals het familie betaamt? Paulus vraagt aan de gelovigen in Rome een financiële en/of praktische ondersteuning voor Febe. Het wordt ook duidelijk waarom deze vraag terecht is.

Febe was een dienstbare vrouw in de gemeente in Kenchreeën. Dit was een havenstad nabij Korinthe. Het Gr. woord 'diakonos', d.i. dienaars, hoeft geen ambtelijke taak in te houden zoals dat het geval lijkt te zijn in Filippenzen 1:1 en 1 Timotheüs 3:8-13 (vgl. Hand. 6:1-7), of later als zodanig is geïnstitutionaliseerd. Het heeft er alles van weg dat dit hier ook niet is bedoeld. Het betekent gewoon dat zij praktisch dienstbaar was in de gemeente, terwijl we niet precies weten wat haar werk daarbij inhield. In 1 Petrus 4:10 wordt de werkwoordsvorm gebruikt en in dit vers gaat het erom dat iedereen zijn eigen ontvangen genadegave dienstbaar stelt voor anderen in de gemeente. Het gaat hier niet noodzakelijk over een ambtelijke functie, maar eenvoudigweg over het dienstbaar zijn. Ook Christus Zelf wordt een Dienstknecht genoemd (Rom. 15:8). Paulus noemt zichzelf en zijn medewerkers ook geregeld dienstknechten (1 Kor. 3:5; 2 Kor. 3:6; 6:4; Ef. 3:7; 6:21; Kol. 1:7, 23, 25; 4:7; 1 Tim. 4:6). Het is een basisinstelling voor gelovigen.

Dit lijkt bij Febe ook het geval te zijn. En wat een aansporing en bemoediging mag dit zijn voor elke gelovige! Je hoeft geen ambt of erkende bediening te hebben om dienstbaar te kunnen zijn in de gemeente. Stel gewoon je tijd, middelen, financiën, inzet, gaven, mogelijkheden, bekwaamheden ten dienste van de medegelovigen,

en je bent een dienaar, een diakonos. Het dienstknecht-zijn geldt dan in principe ook voor elke gelovige, want hij is een dienaar van de opgestane Christus, God en de medegelovigen. Het is duidelijk dat Febe zich met hart en ziel, en volle toewijding ten dienste stelde van de gemeente te Kenchreeën. Vaak is er meer aandacht en respect voor de zgn. zichtbare bedieningen zoals prediking, onderwijs, pastoraat, voorzang etc., maar laten we nooit het belang van praktisch dienen uit het oog verliezen, want dat is even waardevol. Het doet denken aan Hebreeën 6:10: ‘Want God is niet onrechtvaardig om uw werk te vergeten en de liefde die u betoond hebt voor Zijn naam, doordat u de heiligen gediend hebt en nog dient’. God ziet niet alleen de grote daden, maar ook de minder opvallende diensten die voor Hem gedaan worden. ‘De dienst die wij anderen bewijzen, is eigenlijk de huur die we betalen voor onze plaats hier op aarde’ (Wilfred Grenfell).

Vervolgens wordt er van Febe gezegd dat zij aan velen *bijstand* heeft verleend, alsook aan Paulus zelf. Vanuit het Gr. ‘prostasis’ zegt Paulus eigenlijk dat Febe zélf de bijstand is geweest (prostasis komt van een werkwoord, dat ‘zorgen voor’, ‘hulp verlenen’ betekent). Ze hielp niet zomaar een handje, ze legde zich er helemaal op toe om te helpen, om anderen bij te staan. Het mocht haar iets kosten aan tijd, geld, middelen, mogelijkheden of inzet. Waarschijnlijk gaat het om praktische hulp en financiële ondersteuning.

Het heeft er alles van weg dat zij vooral in praktische zin velen heeft ondersteund en geholpen, waaronder ook Paulus. Bijbels-contextueel gezien moeten we wellicht vooral denken aan het praktisch helpen van hulpbehoevenden, zoals armen, wezen, weduwen en vreemdelingen. Dit is helemaal in lijn met het Oude Testament, waarin dit soort

dienstbetoon een vaak terugkerend onderwerp vormt in de wet. We mogen gerust stellen dat de manier hoe wij met anderen omgaan een rode draad vormt doorheen heel de Bijbel, zowel in het oude als in het nieuwe testament. Let er maar eens goed op en je zal al gauw ontdekken dat God het bijzonder waardevol vindt hoe wij met elkaar omgaan en hoe wij zorgen voor medegelovigen.

Ze verwachtte er niets voor terug. Nu vraagt Paulus aan de gelovigen in Rome om Febe bij te staan, en wel in elke zaak of situatie waarin zij nu zelf hulp zou kunnen gebruiken. Febe verdiende het om geholpen te worden, nadat zijzelf zoveel anderen had voortgeholpen. En ook als gelovigen ons niet zouden kunnen bijstaan, zoals wij dat nu misschien wel kunnen doen voor hen, dan nog zou ons dat niet mogen weerhouden.

Het is dus terecht dat Paulus de gelovigen in Rome vraagt om Febe te ontvangen ‘in de Heer, op een wijze de heiligen waardig’. Dit ontvangen houdt meteen ook een verwelkomen in de gemeente in. We moeten dit niet opvatten als een soort standaardformulering. Hoe geweldig zou het zijn als wij elke medegelovige, elke broeder en zuster, op die manier zouden behandelen! Als we er steeds op gericht zouden zijn om elkaar bij te staan, broeders en zusters dichtbij, en evenzeer broeders en zusters veraf. Zou het omgaan met elkaar in de gemeente er niet totaal anders uit gaan zien?

Welnu, zo laat Paulus ons hier zien, dát is de manier waarop het de heiligen waardig is. Minder is niet voldoende. Dát is de standaard waaraan getoetst wordt hoe gelovigen met elkaar dienen om te gaan, niet meer maar zeker ook niet minder. Moeten we hier ook niet automatisch denken aan het Bijbelvers: ‘Hieraan zullen allen weten

dat u Mijn discipelen bent, als u liefde onder elkaar hebt' (Joh. 13:35). Ja hoor, elkaar ontvangen op een 'wijze de heiligen waardig' is elkaar ontvangen in liefde, zoals dat mag worden verwacht van gelovigen onder elkaar.

ZORG VOOR ELKAAR

Er worden verder nog meer mensen gekenmerkt door dienstbaarheid aan medegelovigen, zoals we nog zullen zien. Daarom citeren we graag uitdrukkelijk deze verzen uit Mattheüs 25:34-40:

'Dan zal de koning zeggen tot hen die aan zijn rechterhand zijn: Komt, gezegenden van mijn Vader, beërf het koninkrijk dat u bereid is van [de] grondlegging van [de] wereld af; want Ik had honger en u hebt Mij te eten gegeven; Ik had dorst en u hebt Mij te drinken gegeven; Ik was een vreemdeling en u hebt Mij opgenomen; naakt en u hebt Mij gekleed; Ik was ziek en u hebt Mij bezocht; Ik was in de gevangenis en u bent bij Mij gekomen. Dan zullen de rechtvaardigen Hem antwoorden en zeggen: Heer, wanneer zagen wij u hongerig en hebben U gevoed, of dorstig en hebben U te drinken gegeven? En wanneer zagen wij U als vreemdeling en hebben U opgenomen, of naakt en hebben U gekleed? En wanneer zagen wij U ziek of in [de]gevangenis en zijn bij U gekomen? En de koning zal antwoorden en tot hen zeggen: Voorwaar, Ik zeg u: voor zoveel u het hebt gedaan aan één van de geringsten van deze broeders van mij, hebt u het Mij gedaan'.

Het zijn woorden van onze Heer Jezus Zelf. Als we ze aandachtig overdenken en in ons hart laten landen, dan slaan ze in als een bom. Het zou niet anders mogen zijn dan dat deze woorden ons ernstig aan het denken zetten. We gaan er hier niet op in of met

de ‘broeders’ met name Joden worden bedoeld en of deze verzen in een eindtijdcontext dienen te worden gelezen gezien de context van de hoofdstukken 23-25. We kunnen er immers niet omheen dat het hier om een fundamenteel basisprincipe gaat wat als een rode draad door heel de Bijbel heen loopt. Het is voor God bijzonder belangrijk hoe mensen met elkaar omgaan en zeker hoe gelovigen met elkaar omgaan, en dat is iets van alle tijden. Dat zien we dan ook doorheen heel de Bijbel. Als we kijken naar een groot aantal wetten in de Thora, dan ontdekken we dat die erop gericht zijn om een goed samenleven te regelen. Er zijn een heel aantal wetten die erop gericht zijn om de zorg voor armen, weduwen, wezen en vreemdelingen te verzekeren. Er zijn zelfs wetten om ongeoorloofde wraak te voorkomen en wetten die zelfs de vijand in bescherming nemen. Het zorgen voor elkaar is ook een steeds terugkerend thema in de boeken van de profeten, in de boeken spreuken en prediker. Het is ook een thema in de prediking van Jezus Zélf en vervolgens in de brieven van Paulus, Jakobus, Petrus en Johannes. Zoek het maar aandachtig uit en je kan het niet missen.

Voor het overgrote deel van ons is het wellicht vanzelfsprekend om in onze eigen materiële en financiële noden te kunnen voorzien. Maar laten we niet vergeten dat we ook broers en zussen hebben voor wie dat niet het geval is, misschien zelfs voor enkelen dichtbij, maar toch zeker is dit het geval voor velen verder weg. Hebben wij oog voor die noden van anderen? Hebben we een hart van vrijgevigheid voor hen die we hier op aarde wellicht nooit zullen ontmoeten? Vrijgevigheid staat hoog in Gods vaandel aangeschreven. Met betrekking tot een inzameling voor arme gelovigen schrijft Paulus: ‘Laat ieder [geven] naardat hij zich in zijn hart heeft voorgenomen; niet met tegenzin

of uit dwang, want God heeft een blijmoedige gever lief' (2 Kor. 9:7). Het Griekse woord voor blijmoedig is 'Hilaros' en betekent 'vrolijk, snel om iets te doen'. Dat is de goede Bijbelse houding bij het geven. Het hoort zeker niet met tegenzin te zijn, waarbij we ons het geven meteen beklagen en ook niet uit dwang waarbij we ons moreel verplicht voelen tegen onze wil in.

Wanneer je in de mogelijkheid bent om te kunnen geven aan anderen zou dat jou blij en snel tot vrijgevigheid moeten maken. Is het niet beter om aan de kant te kunnen staan van diegene die kan geven dan aan de kant van diegene die het nodig heeft om te ontvangen? Aan welke kant sta jij het liefst, aan de kant van hen die het nodig hebben om te ontvangen of aan de kant van hen die in de mogelijkheid zijn om te geven. Het antwoord lijkt mij niet erg moeilijk. In welke situatie ben je zelf het liefst? In deze waarbij je in de mogelijkheid bent om te geven of te helpen of in deze waarbij je zelf afhankelijk bent van anderen voor financiën of hulp? Het is dan ook niet moeilijk om deze woorden die aan de Heer Jezus Zelf worden toegeschreven te begrijpen: 'Het is zaliger te geven dan te ontvangen' (Hand. 20:35b). Paulus vertelt hoe hij zelf arbeid heeft verricht om zichzelf en zij die bij hem waren van het nodige te voorzien (vs. 34). En ook dat hij het voorbeeld heeft gegeven dat men zich moet bekommeren om hen die in nood zijn door hen te helpen (vs. 35a). Volgen wij zijn voorbeeld? Geven wij gehoor aan de woorden van onze Heer Jezus Christus?

Laten we ook dit vers overdenken: 'Laten wij dus, wanneer wij de gelegenheid hebben, goedgevoelen aan allen, maar het meest aan de huisgenoten van het geloof' (Gal. 6:10). God verlangt dat wij goed

doen voor alle mensen. Maar evenzeer worden wij ertoe opgeroepen om vooral onze medegelovigen bij te staan. Dat is ook best begrijpelijk. Er zijn veel humanitaire projecten die allerlei mensen in nood proberen te helpen. Als wij daar willen aan bijdragen is dat zeker goed. Toch hoort onze belangstelling vooral uit te gaan naar onze broeders en zusters waar dan ook ter wereld. Immers, krijgen zij het vaak harder te verduren en komen ze vaak pas op de laatste plaats. Laten wij onze geloofsgenoten dan maar op de eerste plaats zetten en hen in de eerste plaats onze hulp en steun toezeggen. In de eeuwigheid zullen we elkaar vast ontmoeten en wat zal het een vreugde zijn om te zien hoe we medegelovigen hebben kunnen helpen. Pas dan zullen we kunnen beseffen wat het belang ervan is geweest.

Laten we ook nog eens in het bijzonder stil staan bij deze woorden van de Heer Jezus: “*zoveel u het hebt gedaan aan één van de geringsten van deze broeders van mij, hebt u het Mij gedaan*”. Of anders gezegd, wanneer we iets voor één van onze medegelovigen doen, dan is het evenveel waard alsof we persoonlijk iets voor de Heer Jezus Zélf zouden doen. Wil je uit dankbaarheid iets doen voor de Heer Jezus? Dat kan, door het voor je medegelovigen te doen. Laat dit goed tot jezelf doordringen! Wanneer je iets doet voor een medegelovige – dichtbij of ver weg – dan heb je dat evengoed aan Jezus Zélf gedaan! Dat is nogal wat, is het niet? Laten we dit steeds in gedachten houden wanneer er zich een gelegenheid voordoet om iets voor anderen te doen. Wil je iets voor de Heer Jezus Zélf doen, de mogelijkheden zijn legio. Want alles wat je voor een medegelovige doet, doe je evenzeer aan de Heer Jezus Zélf.

Laten we meteen doorstoten tot de kern van de zaak, namelijk het liefhebben van de naaste. Reeds in het Oude Testament lezen we deze opdracht in de wet: ‘... uw naaste liefhebben als uzelf’ (Lev. 19:18b). Het is een uiterst summiere zinsnede in de Thora, maar tegen de tijd dat Jezus op aarde was stond het bekend als “het tweede gebod” (Matt. 22:39-40). Het werd zelfs zoveel als gelijk gesteld aan het eerste en grote gebod om de Heer, God, lief te hebben met heel je hart, ziel, kracht en verstand (Matt. 22:37-38, Deut. 6:5, vgl. Joz. 22:5). Het eerste en het tweede gebod versmelten in wezen tot één gebod omdat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden worden (Luk. 10:27, Mark. 12:29-31). Het eerste gebod is om de Heer, God, lief te hebben. Het tweede gebod is om de naaste lief te hebben. Zo is ook de samenvatting van de wet opgebouwd in de alom gekende “tien geboden” (Ex. 20:1-17, Deut. 5:6-21). De eerste geboden gaan over de relatie tot God, de volgende geboden gaan over de relatie tot de naaste. Die volgorde blijft steeds gerespecteerd, maar evenzeer versmelten de geboden tot één gebod. Die tweede groep van geboden, namelijk deze die over de relatie tot de naaste gaan, worden door Paulus samengevat in het gebod om elkaar lief te hebben (Rom. 13:8-10, Gal. 5:14). Het liefhebben van elkaar omschrijft hij daar als het vervullen van de (gehele) wet (die over de houding tegenover de naaste gaat). Jakobus noemt het liefhebben van de naaste het vervullen van de koninklijke wet (Jak. 2:8).

Maar Jezus Zélf geeft toch nog een nieuw gebod: ‘Een nieuw gebod geef Ik u: dat u elkaar liefhebt, zoals Ik u heb liefgehad, dat ook u elkaar liefhebt’ (Joh. 13:34). Het liefhebben van elkaar, zo zegt Jezus, is de manier hoe de wereld zal kunnen erkennen dat wij discipelen zijn van Hem (vs. 35). ‘Dit is mijn gebod, dat u elkaar liefhebt, zoals

Ik u heb liefgehad. Niemand heeft groter liefde dan deze, dat iemand zijn leven voor zijn vrienden aflegt' (Joh. 15:12-13; vgl. 1 Joh. 3:16). Voor zover ik weet is dit het enige gebod dat de Heer Jezus zelf gegeven heeft (vgl. 1 Joh 3:11, 23; 2 Joh.:5). En dat betekent toch wel wat. De maatstaf voor het liefhebben van elkaar ligt is voortaan niet meer 'je naaste liefhebben als jezelf', maar wel 'je naaste liefhebben zoals Jezus jou heeft liefgehad'. Jezus gaf dit gebod tijdens de laatste maaltijd met zijn discipelen op de avond voor zijn lijden en sterven. De volgende dag zou Hij zijn eigen gebod in de praktijk brengen op een onnavolgbare wijze. De gedachte wordt mooi verwoord door lied 705 in de opwekkingsbundel, oorspronkelijk geschreven door Graham Kendrick met de titel 'love each other':

Aan de maaltijd wordt het stil,
als de Meester knielen wil,
en vol liefde als een knecht
elk apart de voeten wast
en zegt:

Dit is wat Ik wil dat jullie doen,
dit is waarom Ik bij jullie neerkniel.
Dit is hoe mijn kerk behoort te zijn,
dit is wat de wereld ziet van Mij,
als je Mij gaat volgen.
Toon mijn liefde aan de ander,
dien de ander,
zo heb Ik ook jou liefgehad.
Heb elkaar lief, wat er ook gebeurt,
dien de ander,
zo heb Ik ook jou liefgehad.

PRISCA EN AQUILA

De eersten die Paulus persoonlijk laat groeten zijn een echtpaar (vs. 3-5a). Prisca of Priscilla, de verkleinde vorm van Prisca, wil zeggen ‘oud’ of ‘eerwaardig’. En Aquila betekent ‘arend’. Aquila was een Jood afkomstig uit Pontus, een landstreek en kustregio die gevormd wordt door het centrale deel van de Zwarte-Zeekust van Klein-Azië (Hand. 18:2). De streek ligt tegenwoordig in Turkije en grenst aan Cappadocië en Armenië. Paulus kende dit echtpaar goed en ze hebben veel voor hem en voor de voortgang van het evangelie betekend. Aanvankelijk woonden ze in Rome. Paulus heeft hen rond 50 na Chr. echter leren kennen in Korinthe, tijdens zijn tweede zendingsreis. Dit echtpaar woonde daar nadat ze als Joden uit Rome waren verdreven door het edict van keizer Claudius in het jaar 49 (Hand. 18:2). Zij hebben toen Paulus ontvangen (vs. 3), en zo is Paulus zijn dienst in Korinthe begonnen.

Zo'n anderhalf jaar later woonden ze in Efeze, waar ze met Paulus naartoe zijn getrokken (vs. 18-22; 1 Kor. 16:19). Ook tijdens zijn derde zendingsreis hebben ze Paulus bijgestaan en mogelijk opnieuw onderdak gegeven. Immers worden zij persoonlijk genoemd bij de groeten die worden gedaan in de eerste brief aan de Korinthiërs (1 Kor. 16:19). Daarna, ongetwijfeld na de dood van Claudius in het jaar 55, zijn ze dus kennelijk teruggekeerd naar Rome. Zo kan Paulus hen groeten in zijn schrijven aan de gelovigen te Rome, een brief geschreven ergens tussen 55 en 58 na Chr. Paulus groet hen echter

ook in zijn tweede brief aan Timotheüs (2 Tim. 4:19). Die brief is geschreven terwijl Paulus in gevangenschap was in Rome rond het jaar 66/67 (of 63/64), hoe dan ook geruime tijd na het schrijven van de brief aan de Romeinen. Kennelijk waren Prisca en Aquila toen weer terug in Klein-Azië, wellicht meer specifiek in Efeze, waar toen ook Timotheüs waarschijnlijk nog steeds verbleef (1 Tim. 1:3; vgl. 2 Tim. 1:15).

Paulus noemt hier vervolgens vier kenmerken van dit echtpaar:

I. MEDEARBEIDERS IN CHRISTUS

Paulus noemt Prisca en Aquila zijn medearbeiders. Het gaat hier niet over hun gemeenschappelijke beroep als leerbewerkers of tentenmakers, maar over hun overeenkomstige dienst in het koninkrijk van God als evangelisten, verkondigers van het evangelie. Ze zijn dan ook niet slechts zijn medearbeiders, maar zijn medearbeiders ‘in Christus’. Het gaat dan vooral om deze aanduiding ‘in Christus’. Men kan zich het beeld wel voor de geest halen. Prisca en Aquila hebben samen met Paulus aan tenten zitten werken. Dat zullen ze best goed hebben gedaan (vgl. Kol. 3:22-24). Maar wat zullen ze tegelijkertijd ook hebben gesproken over het koninkrijk van God en het evangelie van de Heer Jezus Christus. Onze taak op aarde goed te verrichten is zeker naar Gods wil, maar tevens hebben we de opdracht om ten dienste te staan van God en van het evangelie.

Prisca en Aquila hebben dit goed begrepen. Na het vertrek van Paulus blijkt dat zij zich de bediening van het evangelie ook zelf hadden eigen gemaakt. Ze speelden namelijk een belangrijke rol in de

bekering van Apollos en bleken in staat hem ‘de weg’ nauwkeuriger uit te leggen (Hand. 18:26-27). Apollos was nochtans niet de minste. Hij was ‘een geleerd man, doorkneed in de Schriften’ (vs. 24). Ze hadden voorheen iets kunnen denken in de zin van ‘laten wij maar tenten maken, Paulus is er. Als iemand vragen heeft of als het evangelie moet worden gebracht sturen we Paulus wel even’. Nee, zij hebben zelf geleerd om het evangelie uit te leggen en hebben dat bij Apollos ook in de praktijk gebracht. Ongetwijfeld zullen ze Apollos getoond hebben wat er in de Schriften allemaal op de Heer Jezus Christus betrekking heeft (vgl. Luk. 24:27, 44). Zij hadden geleerd hoe zij aan iedereen het juiste antwoord moesten geven (Kol. 4:6b).

Laat niemand denken dat het ‘arbeiden in de Heer’ alleen iets is voor theologisch geschoolden of ambtsdragers of gemeenteleiders e.d. Het ‘arbeiden in de Heer’ is er voor iedere gelovige die zich beschikbaar stelt voor het koninkrijk van God en het evangelie. Het ‘arbeiden in de Heer’ kan vele vormen van dienstbaarheid in het koninkrijk aannemen, zowel praktisch werk als zgn. geestelijk werk. Welk soort werk het ook is, allen zijn medearbeiders in Christus. Prisca en Aquila hebben zich hier op voorbereid en eraan toegewijd. En zo werden zij medearbeiders in het koninkrijk van God en in de verkondiging van het evangelie. Leggen ook wij ons erop toe medearbeiders te zijn ‘in de Heer’?

2. MENSEN DIE VOOR PAULUS HUN EIGEN LEVEN GEWAAGD HEBBEN

Paulus vermeldt als tweede kenmerk dat Prisca en Aquila hun eigen leven in de waagschaal hebben gesteld ter wille van hemzelf. De exacte gelegenheid wordt niet vermeld, hier niet en ook niet elders in de Bijbel. Niettemin is het duidelijk dat zij hun eigen leven geriskeerd hebben voor de veiligheid van Paulus. Het kan hier gaan over de opschudding in Korinthe (Hand. 18:12-17), maar het kan evenzeer ook gaan over de rellen in Efeze die Paulus omschrijft als ‘een gevecht met wilde dieren’ (Hand. 19:30; 1 Kor. 15:32; 2 Kor. 1:8-10); of misschien was het nog een andere gebeurtenis. De precieze situatie is niet duidelijk, maar het toont wel dat het inzetten van je eigen leven voor de ander het hoogste bewijs is van de liefde (vgl. Joh. 15:13; 1 Joh. 3:16).

Het inzetten van je eigen leven voor de ander betekent ook dat je hem – en diens belang voor het koninkrijk van God – belangrijker acht dan jezelf (vgl. Fil. 2:3). Ten aanzien van de persoon van Paulus tegenover het echtpaar Prisca en Aquila, zou dat nu wel vanzelfsprekend kunnen lijken, zo’n 2000 jaar later en met de huidige kennis van het belang van zijn werk voor de verspreiding van het evangelie. Maar stel je eens in de plaats van dit echtpaar in die tijd! En toch, kennelijk hebben zij dit voor hem gedaan. Het betekent eveneens dat je de voortgang van het evangelie belangrijker acht dan je eigen leven.

Daar mogen we wel goed over nadenken. In de vervolgde kerk lijkt dit vaak wel evident, hoe moeilijk het ook is. Voor gelovigen in de rijke westerse wereld is het een heel ander verhaal. Zijn wij nog bereid

ons leven te riskeren voor de groei van het koninkrijk van God? Ik moet eerlijk zeggen dat ik hier niet volmondig ‘ja’ durf op te zeggen. Laten we eerlijk zijn tegenover onszelf, we hebben wel degelijk veel te verliezen in deze wereld, we hebben het materialistisch en qua comfort ontzettend goed. Maar als we verder kijken, dan hebben we nog veel te winnen in de toekomstige wereld van God. Voor Prisca en Aquila was de keuze gemaakt. Maken wij nog dezelfde keuze? De keuze komt hierop neer: Kiezen wij voor onszelf, of voor het evangelie. De omstandigheden spelen een ondergeschikte rol, de keuze des te meer.

3. AL DE HEIDENGEMEENTEN ZIJN HUN DANKBAAR

Een derde eigenschap die Paulus van dit echtpaar vermeldt is dat al de heidengemeenten hun dankbaar zijn. Zo wordt het respect van mensen uit de volken in de gemeente voor dit Joodse echtpaar onderstreept. Gezien het verband lijkt het erom te gaan dat de gemeenten uit de volken dit Joodse echtpaar dankbaar zijn, omdat zij met gevaar voor hun eigen leven het leven van Paulus, de apostel van de volken (Rom. 11:13; 1 Tim. 2:7), hebben gered. De gemeenten hadden gehoord van hun zelfopofferende liefde voor Paulus.

We kunnen ons de vraag stellen waarom Paulus dit hier zo nadrukkelijk noemt. De gemeente in Rome bestond voor een groot deel uit heidenchristenen, zoals ook blijkt uit de personen die worden gegroet in dit hoofdstuk. De eenheid onder de gelovigen lag Paulus namelijk nauw aan het hart, zoals vaker uit zijn brieven blijkt. En zo wil Paulus de gemeente in Rome, die voornamelijk bestaat uit gelovigen uit de volken, erop wijzen dat zij dankbaar moeten zijn

voor de Joodse gelovigen onder hen, zoals Prisca en Aquila; zoals dat ook in andere heidengemeenten het geval was.

We zouden ons kunnen voorstellen dat er een gemeente was met voornamelijk oudere leden, en dat de jongere leden uit de boot dreigden te vallen. Dan zou Paulus erop kunnen wijzen om oog te hebben voor de jongere gemeenteleden, en dankbaar voor hen te zijn. En evenzeer in een gemeente met vooral jonge mensen zouden de ouderen uit de boot kunnen vallen. Dan zou Paulus hen erop kunnen wijzen dat ze dankbaarheid verschuldigd waren aan die oudere gemeenteleden. Of in een gemeente met voornamelijk mannen, zouden de vrouwen in het vergeetboek kunnen raken. Maar dan zou Paulus de mannen erop kunnen wijzen om dankbaar te zijn voor de vrouwen onder hen. Of in een gemeente met voornamelijk vrouwelijke leden zou Paulus hen erop kunnen wijzen om dankbaar te zijn voor de mannen in de gemeente. Eenzelfde gedachtegang geldt voor allochtone, of autochtone gemeenteleden. We komen hier verder nog op terug.

Het is ontzettend belangrijk dat men met dankbaarheid kijkt naar andere gemeenteleden, en in het bijzonder wanneer het een kleinere groep betreft. Dat is bepalend voor onze gedachten, ons hart en onze houding. Immers, in Christus vallen die verschillen helemaal weg (Rom. 10:12; Gal. 3:28; Kol. 3:11). Enerzijds verdwijnen de verschillen, anderzijds groeit de eenheid. De grondhouding naar medegelovigen toe zou er steeds een van dankbaarheid voor hen moeten zijn! We geven hier reeds een knipoog naar de betekenis van het ‘elkaar groeten met een heilige kus’.

4. DE GEMEENTE BIJ HEN IN HUIS

Een duidelijk vermeld kenmerk, het vierde, was dat dit echtpaar heel gastvrij was. Vooreerst hebben ze Paulus onderdak geboden, nadat hij in Korinthe was aangekomen. Vervolgens zijn ze met de apostel naar Efeze getrokken, waar de gemeente gastvrij onderdak kreeg in hun huis (1 Kor. 16:19). Daarna vinden we hen terug in Rome, waar de gemeente of eerder een kring van gelovigen in Rome, samenkwam in het huis van dit echtpaar. Gemeentelijke samenkomsten vonden destijds gewoonlijk plaats bij mensen thuis (vgl. Kol. 4:15; Fm.: 2).

De gemeente in een stad bestond eigenlijk uit een netwerk van huisgemeenten. Dit op een kleinschalige manier samenkomen zal beslist tot warme, kleine huiskringen hebben geleid, terwijl er toch verbondenheid was met de andere huisgemeenten in het grotere geheel. Het waren voornamelijk rijke gelovigen, die hun huis beschikbaar konden stellen voor de gemeentelijke samenkomsten, eenvoudigweg omdat zij er plek voor hadden. Het zou dan gemiddeld gaan om een ruimte voor zo'n dertig mensen. Wellicht hadden Aquila en Prisca ook de beschikbare ruimte, omdat zij een ruime werkplaats nodig hadden voor hun beroep als tentenmakers. Maar het hebben van de ruimte is één ding, het is nog iets anders om de gastvrijheid te bewijzen om hier ook de gemeente te ontvangen. Aquila en Prisca hadden die gastvrijheid.

Het is op zijn minst aannemelijk dat zij ook samen met Apollos veel tijd hebben doorgebracht, toen zij hem het evangelie nader uitlegden. We lezen immers in Handelingen 18:26 dat zij hem met zich meenamen vanuit de synagoge naar hun huis. Ze gaven hun tijd,

aandacht, energie en gastvrijheid aan Apollos. Hoe belangrijk is dat niet geweest!

We mogen best een eigen huis, een auto of middelen hebben, daar is niets mis mee. Maar die zaken krijgen pas eeuwigheidswaarde, als wij ze ook ter beschikking stellen van Gods koninkrijk en van de medegelovigen. Als wij ons huis bijv. ter beschikking stellen voor Bijbelstudies, bidstonden of kringen. Als wij de auto gebruiken om jongeren naar kampen te brengen of ouderen op te halen om naar de samenkomst te kunnen gaan. Door onze middelen aan te wenden voor medegelovigen, komen ze helemaal tot hun recht. Wij stellen ze dan ten dienste van Gods koninkrijk en van onze medegelovigen. Dan hebben die middelen niet slechts een tijdelijke waarde, maar krijgen ze eeuwigheidswaarde – ook al zullen ze eens als materie vergaan. Hetzelfde geldt voor onze tijd, en voor onze inzet. God houdt het allemaal bij in Zijn gedenkboek (Mal. 3:16).

GROET ELKAAR MET EEN HEILIGE KUS

We zullen later meer gedetailleerd ingaan op de overige personen die in Romeinen 16 gegroet worden. De gegevens zijn echter schaars en deze personen worden verder nauwelijks genoemd in de Bijbel. Eerst willen we het echter hebben over de opdracht van Paulus om elkaar te groeten met een heilige kus (vs. 16a). Een kus was in de antieke wereld, net zoals bij ons nu, een gebruikelijke manier om iemand te begroeten. Speciaal in het Jodendom was dit het geval. Toch gaat het hier niet zomaar om een gebaar, het heeft een diepere betekenis. ‘Kus’ is het Gr. *philema*, en het is verwant aan *phileo* (d.i. liefhebben). Deze kus moest dus een uiting zijn van liefde, van intense genegenheid, oprechte waardering en sterke eensgezindheid. De kus is er dan ook voor mensen, die broeders en zusters van elkaar zijn en zich hiervan bewust zijn (1 Thess. 5:26). Petrus omschrijft de bedoelde kus als een ‘liefdekus’, of ‘kus van de [onderlinge] liefde’ (1 Petr. 5:14).

In 2 Korinthe 13:12 roept Paulus de Korinthiërs ook op elkaar te groeten met een heilige kus. Dit had hij in de eerste brief ook al gedaan (1 Kor. 16:20). Laten we aandachtig kijken naar wat Paulus in het vers hiervoor schrijft: ‘Overigens, broeders, verblijdt u, wordt volmaakt, weest getroost, weest eensgezind, houdt vrede; en de God van de liefde en vrede zal met u zijn’ (2 Kor. 13:11). Merk op

hoeveel nadruk hier valt op de onderlinge eenheid! ‘Volmaakt’ (Gr. *katartizesthe*) kan hier trouwens beter weergegeven worden als ‘vast aaneengesloten’, zoals dat gebeurt in 1 Korinthe 1:10, waar het ook gaat om het grote belang van de eenheid: ‘... dat u allen hetzelfde spreekt en dat er onder u geen scheuringen zijn; maar dat u vast aaneengesloten bent, één van denken en één van bedoeling’. Het gaat dus over samen blij zijn, vast aaneengesloten zijn, en samen vertroost zijn, omdat wat vroeger misgegaan was hersteld is. We moeten dezelfde gezindheid hebben en vrede met elkaar houden. God wordt hier dan ook toepasselijk ‘de God van de liefde en vrede’ genoemd (vgl. Rom. 15:33). In die gezindheid konden de Korinthiërs elkaar voortaan met een oprecht hart groeten met een heilige kus.

De kus wordt een ‘heilige kus’ genoemd. Het elkaar groeten met deze kus dient volkomen oprecht en welgemeend te zijn. Heiligheid sluit immers alle boosheid uit. In 1 Timotheüs 2:8 drukt Paulus als zijn wens uit dat er gebeden wordt met opheffing van ‘heilige handen’. Hij legt direct uit wat dit betekent, namelijk dat het gebeurt ‘zonder toorn en twist’. Wanneer er twist, verdeeldheid, wrok of haat is kan deze kus dan ook niet gegeven worden. Dan zou ze niet meer heilig zijn. Deze kus staat lijnrecht tegenover de verraderskus, waarmee Judas Jezus heeft aangewezen tijdens Zijn gevangenneming. Groot was dan ook de geuite verontwaardiging van Jezus, toen Hij zei: ‘Judas, verraadt u de Zoon des mensen met een kus?’ (Luk. 22:48). In het Midden-Oosten gold een kus sowieso als een gebaar van vrede en broederliefde. Hoe wrang en laag moet deze kus van Judas niet aanvoeld hebben voor onze geliefde Heer Jezus? Het symbool van vrede en liefde diende tot het ergste verraad ooit in de wereldgeschiedenis.

Voorafgaand aan deze opdracht – want eigenlijk is het een gebod om elkaar te groeten met een heilige kus – passeren er een hele reeks namen. Zoals gezegd kan de geïnteresseerde lezer zich verderop verdiepen in deze mensen. Wanneer we de personen die gegroet worden nader bekijken en uitgaan van hun namen, dan krijgen we een heel divers gezelschap voor ogen. Het is divers, maar toch vormen ze een éénheid. Het klinkt als een contradictie in woorden, maar dat is nu wonderlijk mogelijk ‘in Christus’! Er zijn Joden bij, maar ook heidenen. Er zijn Romeinen, Grieken en ook een Perzische. Er zijn mannen en vrouwen. Volgens de namen zijn er slaven bij, en er zijn ook vrije mensen bij.

Laten we het voor de rest maar meteen doortrekken. In de gemeente zijn er ook rijken en er zijn armen, er zijn ouderen en er zijn jongeren en kinderen, er zijn autochtonen en er zijn allochtonen, er zijn gestudeerden en er zijn ongeschoolden, er zijn charismatische gelovigen en er zijn personen die zich toeleggen op de leer en alles daar tussenin, enzovoorts. Het wonderlijke is dat het ‘in Christus’ allemaal wegvalt. ‘Daar is geen Jood of Griek, daar is geen slaaf of vrije, daar is geen man of vrouw; want u bent allen één in Christus Jezus’ (Gal. 3:28). ‘Want dezelfde Heer van allen is rijk jegens allen die Hem aanroepen’ (Rom. 10:12).

In de nieuwe mens gaat het niet meer om Griek en Jood, besnijdenis en onbesnedenheid, barbaar, Scyth, slaaf en vrije. Maar ‘Christus is alles en in allen’ (Kol. 3:11; vgl. 1 Kor. 12:13). Er is een rijkdom aan diversiteit en tegelijkertijd toch een geestelijke éénheid. We hebben het hier niet over taken, bedieningen, gaven, talenten of ambten; wat allemaal ook zeker zijn waarde heeft en onderwijs nodig heeft. Een

verschil van mening of inzicht hoeft echter niet meer in de weg te staan, op voorwaarde dat het om werkelijk wedergeboren christenen gaat. We hebben het hier over de éénheid in Christus, over gelovigen, over christenen, over broeders en zusters; over het elkaar groeten met een heilige kus. Het wonderlijke van de eenheid in Christus is dit, hoe verschillend zij ook mogen zijn: als het goed is kussen zij elkaar met een heilige kus! 'Hieraan zullen allen weten dat u Mijn discipelen bent, als u liefde onder elkaar hebt' (Joh. 13:35).

Laten we nog opmerken dat het belangrijk is voor een gemeente dat elk lid daarin zijn volwaardige plaats krijgt. Wanneer dit niet het geval is, dan zal een gemeente schade lijden en zegen missen. Wanneer er enkel aandacht is voor de ouderen, dan zal de energie en vernieuwing van de jongeren verloren gaan. Als er enkel aandacht is voor de jongeren, dan zal de wijsheid, kennis en ervaring van de ouderen gemist worden. Als er geen ruimte is voor vrouwen, dan zullen hun gaven en inzichten verloren gaan. Als alloctonen geen plaats vinden in de gemeente, dan gaat de deur dicht voor veel mensen die een verrijking kunnen zijn voor de gemeente. Het vraagt heel wat wijsheid voor een plaatselijke gemeente om hier goed mee om te gaan.

Het geven van een heilige kus blijkt in de tweede eeuw na Christus een vast gebruik te zijn geworden om elkaar te groeten, ergens tijdens de eredienst (Justinus Martyr; I Apol. 65; 150 na Chr.). Het werd een onderdeel van de liturgie tijdens de samenkomsten van de vroege kerk. Het is onduidelijk en dus ook helemaal niet zeker dat dit reeds in de dagen van Paulus het geval was. Hoe dan ook, het gaat bij deze heilige kus niet om een formele liturgische daad. Dan zou de kus

zomaar kunnen vervallen tot een ritueel dat wordt uitgevoerd, ook als het aanvankelijk oprecht gebeurde. Maar het is een zaak van het hart, een zaak van onderlinge liefde, een zaak van eensgezinde vrede, een zaak van een diepgewortelde onderlinge eenheid in Christus. Minder dan dát kan deze heilige kus niet zijn. Het is de kus die eigen is aan het gezelschap van het evangelie. In dit gezelschap leren wij om naar elkaar te kijken hoe wij ‘in Christus’ zijn. Dan zien wij mensen die geliefd zijn door God de Vader, gekocht, betaald en verlost zijn door Jezus Christus en die de inwoning van de Heilige Geest hebben. Wij leren naar de ander kijken zoals God naar die ander kijkt.

MENSEN DIE GROETEN STUREN

De gelovigen in Rome worden gegroet, en er zijn dus ook personen die hen groeten (Rom. 16:21-24). De gemeente in Rome krijgt de groeten van ‘al de gemeenten van Christus’ (vs. 16b). Opnieuw merken we hier weer de eenheid op. Alle gemeenten groeten hen en ál die gemeenten zijn van Christus. Er zijn vele soorten kerken en gemeenten en die kunnen heel verschillend zijn, maar als het om ware gelovigen gaat dan zijn al die kerken van Christus.

De gemeenten die hen groeten worden voorgesteld als een krachtig verbonden eenheid (zie ook 1 Kor. 7:17; 14:33; 2 Kor. 8:18; 11:28). Zo ook de individuen die groeten aan de gelovigen te Rome overbrengen. Er worden namelijk een aantal mensen bij name genoemd, die de gelovigen in Rome laten groeten; en we krijgen meteen het beeld van een eensgezind samenwerkend team (Rom. 16:21-23). Timotheüs wordt getypeerd als Paulus’ medearbeider. Lucius, Jason en Socipater worden verwanten van Paulus genoemd, waarmee wordt bedoeld dat zij Joden zijn. Tertius is degene die de brief heeft opgeschreven, dus aan wie Paulus de brief dicteerde. Gajus was de gastheer van Paulus en van de gemeente in Korinthe. Erastus was kennelijk een vooraanstaand persoon, de rentmeester van de stad. En dan is er ten slotte Quartus, die ‘de broeder’ wordt genoemd. Ook hier zien we weer eenheid in diversiteit.

Het is mooi en waardevol om te zien hoe deze gelovigen samenwerkten als een team in de verkondiging van het evangelie. Ook daaruit kunnen wij weer onze lessen leren. Paulus mag dan wellicht de grootste apostel en verkondiger van het evangelie zijn geweest. Maar als hij deze andere dienstknechten niet bij zich had gehad, dan was het beslist veel moeilijker gegaan. Misschien hadden we dan deze brief niet gekend, als er geen Tertius was geweest of een ander om hem op te schrijven. Natuurlijk bereikt de Geest altijd Zijn doel en vindt Hij altijd de nodige mensen en middelen hiervoor. Niettemin willen we hier het grote belang van samenwerking door gelovigen onderstrepen. Samen kunnen we zoveel meer, samen staan we sterker, samen is er een cumulatie aan gaven en talenten, samen zijn we wijzer. Als we ten dienste willen staan van het evangelie, zullen we dat *samen* moeten doen. Het blijkt dat God het zo voorzien heeft, want zelfs Paulus had samenwerking met andere medewerkers nodig.

Maar ook proeven we weer de verbondenheid die deze mensen met de gelovigen in Rome hadden, en dat terwijl een aantal onder hen elkaar beslist niet kenden. Maar zo gaat het met de liefde die God in het hart van de gelovigen legt voor andere kinderen van God. Zelfs al zullen zij elkaar nooit ontmoeten op aarde, toch is er een onverklaarbare verbondenheid in liefde. Zo kunnen wij bijvoorbeeld bidden voor de verdrukte kerk en hen ondersteunen met onze financiële middelen, terwijl wij hen tijdens onze tijd op aarde wellicht nooit zullen ontmoeten. Toch voelt ons hart verbondenheid met hen, omdat zij net als wijzelf 'in Christus' zijn.

De naam Tertius betekent ‘de derde’, en de naam Quartus betekent ‘de vierde’. Maar in het koninkrijk van God en in de gemeente hoort niemand ‘een nummer’ te zijn, zoals zij dat ook niet waren. De naam Tertius is een typisch Romeinse naam voor slaven. Maar hier blijkt deze Tertius de bekwaamheid te hebben om de brief van Paulus op papier te zetten. We mogen niet vergeten dat papier (of: perkament) duur was, en er veel zorgvuldigheid voor nodig was om te schrijven. Laten we nooit naar iemand kijken als slechts een *nummer* of een *lid* van de gemeente, we zouden daardoor diens gave wel eens over het hoofd kunnen zien.

EEN EXTRA WOORD VAN VERMANING

De centrale gedachte in dit hoofdstuk blijkt de eenheid onder de gelovigen te zijn, van welke pluimage ze dan verder ook mochten zijn. Te midden daarvan voelt Paulus de noodzaak om nog een speciale vermaning door te geven, zowel ter wille van het welzijn van de gemeente in Rome als van de eenheid (Rom. 16:17-20). Want er is het gevaar van mensen die de onderlinge eenheid willen verstoren en kapot willen maken, overeenkomstig het werk van de satan. De satan is er graag op uit om verdeeldheid en ruzie te zaaien onder de gelovigen. Het is niet duidelijk of dit gevaar heel werkzaam was in Rome, maar Paulus waarschuwt er alvast voor. We weten immers dat het een activiteit is van de satan, de ‘tegenstander’, om verdeeldheid te zaaien. Zo slaagde hij er met een list ook in om verdeeldheid te zaaien en scheiding te brengen tussen God en de mens in de hof van Eden, terwijl dit aan de mens gelegen was in wie de satan een aanleiding kon vinden en niet aan God. Terwijl God en de mens elkaar voorheen konden ontmoeten, was dit na de tussenkomst van de satan het geval niet meer, met de zondeval tot gevolg. Zij die verdeeldheid willen zaaien zijn agenten van de satan, maar delen ook in diens lot. De God van de vrede (de harmonie, de eenheid, en eensgezindheid) zal de satan verpletteren (vs. 20). Hij zal de strijd beslechten met die kwaden (vgl. Gen. 3:15). Dat hoeven wij gelukkig niet te doen.

In heel Paulus' betoog in dit hoofdstuk is alles gericht op de onderlinge eenheid en liefde, vertaald in een dienende praktijk. Dat staat in scherp contrast met het maken van scheuring of het zaaien van verdeeldheid. Paulus begint met de woorden 'geef acht', d.i. 'let op hen, houd hen goed in de gaten', namelijk diegenen die je moet vermijden, mensen waarvoor je op je hoede moet zijn. Wees aandachtig en opmerkzaam t.a.v. mensen die scheuring willen brengen of verdeeldheid komen zaaien, mensen die tweedracht (lett. tweespalten) en aanleidingen tot vallen brengen. Ze vormen een ernstig gevaar en het is nodig daar alert op te zijn. Wees er niet blind voor, want ze kunnen enorm veel schade aanrichten aan de gemeente en aan het evangelie. Dit heeft niets te maken met verdraagzaamheid, wat een goede christelijke deugd is in de gemeente. Verdraagzaamheid is een mooie eigenschap als het gaat om zwakheden, maar verdraagzaamheid is heel verkeerd als het gaat om verkeerde, zondige, valse leer die erop gericht is verdeeldheid te brengen.

Wat moet je dan doen in zo'n situatie? Gaan strijden? Hen proberen te overtuigen van hun ongelijk? Hen wijzen op het feit dat ze verdeeldheid brengen? Je mag het een keer proberen, maar meer dan dat? Nee hoor. Je moet je aan zulke mensen *onttrekken*. Laat ze hun eigen doodlopende weg maar gaan, als ze dat zo graag willen en niet tot inzicht kunnen worden gebracht (vgl. 2 Joh.: 9-11). Als ze niet willen luisteren, laat ze dan verder links liggen. Mijd hen, keer je van hen af (Gr. '*ekklínó*', d.i. vermijden). Het zou schadelijk kunnen zijn voor de gemeente, als ze aandacht krijgen en hun gedachtengoed kunnen loslaten op anderen. Het heeft geen nut om actief tegen hen in te gaan, maar het is heel verstandig om ervoor te zorgen dat ze geen gehoor kunnen vinden en geen verdeeldheid kunnen brengen.

Let wel, het gaat hier over mensen die bewust verdeeldheid zaaien en scheuring proberen teweeg te brengen (Rom. 16:18).

Paulus is ervan overtuigd dat de vijanden van het evangelie geen gemakkelijk kluijven zullen hebben aan de gelovigen in Rome, want die staan stevig op hun voeten. Maar er zijn ook de ‘argelozen’ in de gemeente. Voor die argelozen vormen de tegenstanders een bedreiging, ze zijn een gevaar van besmetting van ons denken. Argelozen is Gr. *akakoi* (lett.: ‘niet-slechten, mensen zonder gedachte aan het kwaad’). Het is niet dat zij dom zijn of zo, maar zij denken niet dat er kwaad te verwachten is, en al helemaal niet in de gemeente. Daarom dienen anderen bedacht te zijn op dit dreigende gevaar, ter wille van de gemeente. Want de argelozen die geen kwaad verwachten, zouden juist precies daarom maar al te gemakkelijk in een val kunnen worden gelokt of in verwarring kunnen raken.

De oproep van Paulus is om wijs te zijn in het goede en je daarmee bezig houden, en rein (of: eenvoudig) te zijn in het kwade en je niet verder erin verdiepen (vs. 19; vgl. 1 Kor. 14:20). Rein te zijn in het kwade: je daar dus zover mogelijk vandaan te houden. Het gevaar kunnen herkennen is genoeg om het te ontmaskeren, en verder uit de weg te kunnen gaan. Er zijn zeker sommigen die de taak hebben om het kwaad te doorgronden en bloot te leggen, door zich erin te verdiepen en de gevaren te ontmaskeren. Maar dat is slechts voor enkelingen nuttig. Voor het merendeel is het voldoende en wijs om zich zover mogelijk van het kwaad vandaan te houden.

Ook hier wordt God de ‘God van de vrede’ genoemd (Rom. 16:20). In de gemeenschap van het evangelie wordt er als het goed is door de gelovigen steeds gestreefd naar vrede, hoe groot de verschillen

ook mogen zijn. Laten wij er elk voor onszelf over waken om vredestitelers te zijn (vgl. Matt. 5:9). Die vredestitelers krijgen de eretitel dat ze kinderen (zonen) van God worden genoemd, wat ons terug op eensgezindheid, eenheid en verbondenheid wijst.

OVERIGE PERSONEN DIE GEGROET WORDEN

Over Prisca en Aquila hebben we al gesproken. Over dit echtpaar wordt ons het meeste meegedeeld en we kennen hen ook vanuit andere Schriftplaatsen. Met betrekking tot de overige personen die gegroet worden is dit helaas niet het geval. Zoals gezegd zijn de gegevens schaars en we kunnen maar weinig met zekerheid zeggen. Toch willen we voor de volledigheid proberen om enige duiding te geven. Daarbij verlaten we ons vanzelfsprekend ook op wat we kunnen vinden in Bijbelcommentaren, boeken en andere studies. Zeker kunnen we ook hier nuttige lessen leren.

EPENETUS

Epenetus (d.i. die te prijzen is) was kennelijk de eerste of een van de eerste bekeerlingen van Paulus in Asia, tijdens diens derde zendingsreis (Hand. 19:10). Asia was het gebied waar de zeven gemeenten liggen die beschreven worden in Openbaring 2 en 3, d.i. het westelijke deel van Klein-Azië destijds, het westelijke deel van het huidige Turkije. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat Paulus een speciale band had met Epenetus. Paulus noemt hem ‘mijn geliefde’, er was een band van intense broederliefde (vs. 5). Wat zal deze bekeerling een stimulans geweest zijn voor Paulus en zijn dienstwerk, zoals een landbouwer na zijn arbeid met blijdschap

het eerste sprietje groen boven de grond ziet komen. Zo'n eerste bekeerling wordt wel vaker genoemd (zie Stefanus in 1 Kor. 16:15, en Mnason in Hand. 21:16). Het woord 'oude' betekent in dit verband eerder 'vroeg' discipel, dus 'van het begin'. Het lijkt erop dat deze personen met respect beschouwd werden als de deur, waardoor het evangelie kon binnengaan. Van alle drie genoemde discipelen blijkt ook dat ze trouw zijn gebleven. Zo vinden we hier Epenetus terug in Rome. We weten niet waarom hij daar was, maar wel dat hij ook actief was in de gemeente te Rome.

Ik kan mij hier persoonlijk een concreet beeld bij voorstellen. De gemeente waar ik heenga bestaat ongeveer zo'n dertig jaar. Het begon met de bekering van één vrouw, die tot op de dag van vandaag nog steeds in de gemeente is. Ze is ondertussen op hoge leeftijd gekomen. Zij is de eerste bekeerling geweest en wordt in de gemeente beschouwd als diegene die de deur heeft geopend voor het evangelie voor velen sindsdien in de regio. Nog steeds is zij trouw als iemand die de gemeenteleden in haar persoonlijk gebed voor de troon van God brengt. Ik kan deze waardering van Paulus voor Epenetus dus goed begrijpen. Zo is hij de deur geweest voor andere gelovigen in Asia. We kennen de leeftijd van Epenetus niet, maar ik wil hier graag deze les eruit leren. Het is Bijbels gezond om degenen die ons in vorige generaties zijn voorgegaan te waarderen, met liefde te bejegenen en dankbaar te zijn.

Zijn wij bereid om een deur te vormen voor het evangelie? We mogen dan al langer christen zijn, toch kunnen we nog steeds een open deur zijn voor het evangelie in onze omgeving, voor onze familie, vriendengroep, op het werk, in de straat, op school of waar we maar

komen. Dat kunnen wij zijn als wij daadwerkelijk leven als mensen die door het evangelie veranderd zijn.

MARIA

Maria is de volgende die genoemd wordt (vs. 6). De naam is afgeleid van het Hebr. *Miriam*. Maria was een heel vaak voorkomende naam en zij kan dus onmogelijk geïdentificeerd worden. We lezen over minstens zes Maria's in het Nieuwe Testament, waarvan deze Maria er een is. De andere vijf zijn de moeder van Jezus; Maria van Magdala; Maria van Bethanië, de zus van Lazarus; Maria, de moeder van Jakobus en tevens de vrouw van Klopas; en Maria, de moeder van Johannes. Het is weinig aannemelijk dat zij mag vereenzelvigd worden met een van deze andere Maria's, omdat Paulus daar dan wel een aanwijzing voor zou hebben gegeven. Dat is echter niet het geval, hij vermeldt alleen dat zij veel voor de gemeente in Rome gearbeid heeft.

We weten niet waaruit haar arbeid bestond, maar kennelijk was Maria en haar arbeid bekend genoeg bij de gelovigen in Rome, zodat Paulus er verder niets over hoeft te zeggen. Sommigen vermoeden dat haar dienstwerk vooral betrekking had op de verkondiging van het evangelie in Rome. Hij spreekt wel in de verleden tijd, wat erop wijst dat haar arbeid afgelopen is. Ook de reden daarvan wordt ons niet meegedeeld. Het is voldoende te weten dat zij een vrouw is, die veel gearbeid heeft voor de gemeente in Rome. En hoe waardevol is dat! Het mag een gezond streven zijn om met een dergelijke reputatie herdacht te kunnen worden.

ANDRONICUS EN JUNIAS

Andronicus (d.i. man van overwinning) en Junias (d.i. jong/jeugdig) worden samen genoemd (vs. 7). Er worden vier zaken over hen meegedeeld. Ten eerste waren zij verwanten van Paulus. We moeten hieruit niet concluderen dat zij familie waren van Paulus, maar eerder dat zij Joden waren (zie Rom. 9:3, waar Paulus de Israëlieten zijn verwanten naar het vlees noemt). Aangezien zij Griekse namen dragen waren zij wellicht Hellenistische Joden. Vervolgens noemt hij hen zijn ‘medegevangenen’. Kennelijk hebben zij dus omwille van hun geloof geleden in gevangenschap, al dan niet op hetzelfde moment als Paulus. Maar zij worden elders niet vermeld, wanneer Paulus medegevangenen noemt in zijn brieven (Kol. 4:10; Filemon: 23; vgl. 2 Kor. 11:23). Of misschien hebben zij Paulus wel bijgestaan tijdens zijn gevangenschap. Hoe het ook mag zijn, zij waren betrokken bij het lijden met betrekking tot de gevangenschap ter wille van hun geloof. Zijn wij hiertoe bereid?

Ten derde waren zij vermaard of bekend bij de apostelen, waarmee mogelijk de twaalf worden bedoeld. Het lijkt er dan op dat zij eerder in Jeruzalem zijn geweest en toen een positief getuigenis hadden ter wille van hun geloof bij de twaalf apostelen. Een andere lezing kan zijn dat zijzelf een apostolische bediening hadden, zoals ook anderen dan de twaalf dit hadden (vgl. Paulus en Barnabas in Hand. 14:4, 14; 1 Thess. 2:6, waar naast Paulus ook anderen bedoeld worden, waarschijnlijk Silvanus en mogelijk Timotheüs). Zie verder ook in 1 Korinthe 15 naast ‘de twaalf’ (vs. 5), nog de term ‘alle apostelen’ (vs. 7). Het woord ‘apostel’ wordt daarnaast wel in een bredere betekenis gebruikt, zoals ‘gezant’ in Filippenzen 2:25. We kunnen het

hier wellicht het beste verstaan als zendelingen met een bijzondere roeping tot evangelisatie, als afgezanten van Christus.

Als dit inderdaad het geval is, dan vermeldt Paulus hier met waardering dat zij dit zendingswerk uitstekend verricht hebben. Het vierde en laatste wat Paulus over hen vermeldt is dat zij vóór hemzelf reeds gelovigen waren in Christus. Hij drukt hiermee zijn waardering en respect uit voor hun langere christelijke ervaring, en evenzeer dat zij nog steeds trouw op hun post waren; en dat voor reeds zo'n vijftientig jaar. We hebben het eerder genoemd, maar dankbaarheid, respect en waardering voor de gelovigen die ons zijn voorgegaan is een Bijbels principe. Het zegt wel wat dat de grote apostel Paulus zo over 'gelovigen voor hem' spreekt. Zo is het gepast dat gelovigen respectvol omgaan met anderen die hen zijn voorgegaan. Ik herhaal dit punt, omdat er wel eens de neiging bestaat om eerder kritiek te hebben en te wijzen op fouten die er zijn gemaakt. Dat mag dan wel terecht zijn, maar dat betekent niet dat wij het beter zouden hebben gedaan als wij in hun schoenen hadden gestaan. Laat elke generatie gelovigen dit niet vergeten.

Voor de volledigheid moeten we nog opmerken dat velen denken dat het hier eigenlijk om een echtpaar gaat, waarbij Junias dan Junia zou moeten zijn. De mannelijke naam Junias is namelijk niet bekend in de oudheid, terwijl de vrouwelijke naam Junia heel gebruikelijk was. Dan krijgen we dus het beeld van een trouw en dienstbaar echtpaar, zoals Prisca en Aquila. Het is een zegen om als echtpaar, man en vrouw, toegewijd in de dienst van God te mogen staan. Mag God nog veel echtparen geven, die samen een hart hebben voor God, Zijn koninkrijk en Zijn dienstwerk. Maar evenzeer – we kunnen het

namelijk niet met zekerheid zeggen – hoeft dit hier ook niet het geval te zijn. Alles wat Paulus over deze twee mensen zegt, kan in beide gevallen – namelijk als een echtpaar of als twee dienstknechten – het geval zijn geweest. Hoe ze een voorbeeld zijn voor ons vandaag, blijft er ook niet minder om.

AMPLIATUS OF AMPLIAS

Ampliatius (d.i. vermeerderd, vergroot, ruim, verbreed) is de volgende die genoemd wordt (vs. 8). We lezen over hem niets anders dan dat hij door Paulus geliefd is in de Heer. Dit vertelt ons dus niet veel over Ampliatius zelf, maar wel iets over Paulus. Paulus heeft heel wat geschreven over de liefde en over de naastenliefde, en hij heeft er ongetwijfeld ook vaak over gesproken en gepreekt. Hier lezen we het bewijs dat het geen loze woorden waren, maar dat hijzelf ook een hart vol liefde had voor zijn medegelovigen.

Paulus kan soms fel uithalen in zijn brieven (en terecht), en we zouden hem hierdoor als een liefdeloos persoon kunnen gaan zien. Ook Jezus Zelf kon krachtadig optreden voor de waarheid van het evangelie, en dat kan ook liefdeloos lijken. Het tegendeel is echter waar! Daaruit mogen we deze les leren: Het is niet doordat iemand krachtadig staat voor de waarheid van het evangelie, dat hij daarom liefdeloos is. Maar het is evenzeer waar dat iemand die liefdeloos is, maar beter niet krachtadig voor het evangelie kan gaan werken. Het evangelie van God is een evangelie van liefde, zoals bewezen is door Jezus Christus. Hij is het Voorbeeld van het vaststaan voor de waarheid van God en het evangelie, en tegelijkertijd is Hij de

verpersoonlijking van de liefde van God. Paulus, en nog veel meer onze Heer Jezus Christus, is ons hierin voorgegaan.

URBANUS

Vervolgens wordt Urbanus (d.i. stedeling, beschaafd) gegroet, met de vermelding dat hij een medearbeider was in Christus (vs. 9a). We weten niet hoe, waar of wanneer; want er zijn ons hierover geen gegevens bekend. Uit zijn naam leiden sommigen af dat hij geboren is in Rome. We weten niet waar hij zijn arbeid heeft verricht, maar op dit moment verrichtte hij zijn arbeid klaarblijkelijk in Rome. Wat doet het er trouwens toe? Hij was een medearbeider in Christus, en dat is veel belangrijker. We weten ook niet waaruit zijn arbeid bestond, het wordt ons niet verteld. Maar evenzeer, wat doet het ertoe? Alle arbeid voor God is waardevol! Of het nu groot is in onze ogen of klein, belangrijk of minder belangrijk, duidelijk merkbaar of verborgen, geestelijk of praktisch, preken of poetsen – en zo kan ik nog wel even doorgaan. Het is een mooie reputatie voor een christen om een medearbeider te zijn in Christus. Laten we nooit in de verleiding komen om vanuit menselijk oogpunt te kijken naar de waarde van een dienstbetoon in Christus. We zouden ons wel eens schromelijk kunnen vergissen. Laten wij dus respectvol en dankbaar zijn voor elk dienstbetoon in Christus, en allen die dienen in het evangelie beschouwen als belangrijke medewerkers.

STACHYS

De volgende die gegroet wordt, is Stachys (d.i. aar, zaad). Paulus noemt hem ‘mijn geliefde’, en daar blijft het verder bij (vs. 9b). Dat hij een geliefde ‘in de Heer’ is, lijdt geen twijfel daar hij een lid is van de gemeente te Rome. Verder verwijzen wij naar de bespreking bij Ampliatus.

APELLES

Apelles (de betekenis hiervan is onzeker, mogelijk ‘geroepen’) had blijkbaar een ‘beproeving in Christus’ doorstaan (vs. 10a). Voor de gelovigen in Rome zal de aard van die beproeving wel bekend zijn geweest, aangezien Paulus er verder geen verklaring hoeft bij te geven. Wij weten dus niet precies waaruit de beproeving heeft bestaan, maar wel dat het een beproeving ‘in Christus’ is geweest. Dit laat er geen twijfel over bestaan dat de beproeving plaatsvond ter wille van het geloof in Christus. Verder gissen heeft geen zin, en dat gaan we dus ook niet doen.

Waarover het ook mag gaan, het is een beproeving voor deze broeder geweest. Het moet een intense beproeving zijn geweest, zodanig dat Apelles voortaan hierdoor gekenmerkt is. We mogen drie overwegingen hierbij maken. Ten eerste dat wij steeds bereid moeten zijn om beproefd te worden vanwege ons geloof in Christus. Dat het goed is om ons daarop voor te bereiden en ons geloof in Christus te versterken, in het bijzonder wanneer we nauwelijks met beproevingen te maken hebben. Wanneer het allemaal goed gaat, lopen we namelijk gevaar te verslappen en ons onvoldoende te voeden

met Christus, terwijl de tijd van beproeving plotseling over ons kan komen. Ten tweede kan beproeving ons bitter of beter maken in ons geloof. Hoe gaan wij om met moeiten, lasten, ziekte, tegenslagen, problemen en dergelijke? Dit zijn daarom niet steeds beproevingen in Christus, maar het blijven beproevingen voor ons geloof. Komen we er sterker uit? Zijn wij er in tijden van beproeving op bedacht dat God deze kan gebruiken om ons verder te volmaken en te vormen naar het beeld van zijn Zoon (vgl. Jak. 1:2-4)? Ten derde is het Bijbels gezien goed om iemand die een zware beproeving heeft doorstaan en daarin in geloof heeft standgehouden, hierom te waarderen en in ere te houden en van diens voorbeeld te leren. Niet dat we zo iemand op een voetstuk moeten plaatsen of dat die zich erop moet beroemen. Maar wanneer zo iemand, net zoals Apelles, nog steeds trouw is in de gemeente na de beproeving, dan zal hij beslist een bepaalde wijsheid in Christus hebben die tot zegen kan zijn van de andere gelovigen. We kunnen er beslist ons voordeel mee doen door van zo iemand te leren.

ARISTOBULUS

Aristobulus (d.i. de beste raadgever, voortreffelijke raadsman) is de volgende die genoemd wordt (vs. 10b). Eigenlijk wordt niet Aristobulus zelf gegroet, maar 'hen die tot de huisgenoten van Aristobulus behoren', waarbij hij dan misschien niet zelf is inbegrepen. Het is mogelijk dat Aristobulus zelf geen christen was. Mogelijk was hijzelf afwezig in Rome op het moment dat Paulus deze brief schreef; dat moet hij dan wel geweten hebben. Misschien was

hijzelf intussen ontslapen? Hoe dan ook worden deze huisgenoten gegroet.

De betekenis van zijn naam doet wel vermoeden dat hij tot de hogere kringen in de maatschappij behoorde. Hij werd dan geacht om als volwassene iemand te zijn die slim was en de wijsheid bezat om zo een goede raadgever of adviseur te zijn. Kennelijk was dat zijn bestemming van geboorte af aan. Sommigen werpen de mogelijkheid op dat deze Aristobulus de kleinzoon van Herodes de Grote is geweest. Deze woonde in Rome tot aan zijn dood in 48 of 49 na Chr. Hij was dan dus al overleden, op het moment dat Paulus deze brief schrijft. Degenen die gegroet worden zijn dan ofwel familieleden, ofwel voormalige slaven van Aristobulus, die ook na zijn dood nog steeds als ‘die van Aristobulus’ werden aangeduid. We merken hier dat het christelijk geloof binnendrong tot in de huizen van de groten, de rijken en mensen met aanzien. Het evangelie van Christus kent geen grenzen.

HERODION

Herodion (d.i. heldhaftig) wordt gegroet als een verwant van Paulus (vs. 11a). Sommigen suggereren ook hier dat hij uit de familie van Herodes de Grote is geweest, een familie die vele jaren het politieke landschap in en rondom Israël heeft bepaald. Paulus noemt hem echter ook zijn verwant, wat erop wijst dat hij een Jood was (zie eerder). Daarbij moet opgemerkt worden dat er grote verwantschap was tussen de dynastie van Herodes de Grote en het Joodse volk, o.a. door huwelijksvermenging met Joodse vrouwen. We kunnen ons best voorstellen dat Paulus over die grenzen heeft heengekeken en

zijn verwantschap met Herodion als Jood en zijn relatie met hem als christen tot uitdrukking heeft willen brengen. O.a. Lightfoot suggereert dat ook de hiervoor genoemde Aristobulus uit het geslacht van Herodes de Grote zou kunnen komen. Hun naamgeving is zeker passend.

Echter moet opgemerkt worden dat de naam Herodion verder niet bekend is als een gebruikelijke naam in Rome destijds, ook niet in de families van de Herodessen. Het lijkt er dus op dat deze Herodion een voormalige slaaf was van iemand uit de Herodesfamilie, die ondertussen ontslagen was van de slavernij, en dat Paulus door het gebruik van deze verder onbekende naam duidelijk wilde maken om wie het ging.

NARCISSUS

Narcissus (d.i. bedwelmende geur) wordt vervolgens gegroet, of meer specifiek enkele huisgenoten van hem (vs. 11b). Het blijkt dat Narcissus huisgenoten had die gelovig waren, maar evenzeer huisgenoten die niet gelovig waren. Paulus groet namelijk degenen van de huisgenoten van Narcissus, die ‘in de Heer zijn’; wat aangeeft dat er ook huisgenoten waren die niet gelovig waren. Als we goed lezen worden de gelovige huisgenoten van Narcissus gegroet, zonder dat daarbij de ongelovige huisgenoten worden gegroet en hoogst waarschijnlijk Narcissus zelf ook niet.

Vele uitleggers gaan uit van de gedachte dat deze Narcissus de schatrijke raadshoor van keizer Claudius was, die door de volgende keizer Nero gedwongen werd om zelfmoord te plegen. Dit gebeurde

ongeveer een jaar vóór het schrijven van deze brief. Het kan hier dan gaan om slaven van deze Narcissus, of over familieleden.

In dit verband willen we hier graag een woord zeggen over families, waarin zowel gelovigen als ongelovigen zijn. En dat is niet gemakkelijk, toen niet en ook nu niet. De situatie kan soms heel gespannen worden, temeer toen daar het christelijk geloof als een bedreiging werd beschouwd in het Romeinse rijk. Het is een hele uitdaging voor de gelovigen in de familie om de relatie met de andere familieleden zo optimaal mogelijk te houden, door een goed getuigenis en gedrag te vertonen. Dat is ook voor gelovigen nu de uitdaging (vgl. 1 Petr. 3:1). De kans is groot om geconfronteerd te worden met onbegrip, mogelijk ook met spot en in situaties zoals in de verdrukte kerk met uitsluiting of verstoting door de familie. Hoe dan ook, er dreigt een groot stuk verwijdering en wederzijds onbegrip. Moge God wijsheid, kracht en liefde geven om als gelovigen een goed getuigenis te vormen voor niet-gelovige familieleden, en voor zover het van hen afhangt zo mogelijk de vrede te bewaren.

TRYFENA EN TRYFOSA, EN PERSIS

Na Narcissus worden er drie vrouwen gegroet (vs. 12). De eerste twee zijn Tryfena, d.i. weelderig, voortreffelijk, ofwel week, zwak, en Tryfosa (de betekenis is gelijk aan de naam Tryfena). Sommigen vermoeden dat zij zussen waren. Paulus noemt en roemt deze twee vrouwen, omdat zij op dat moment aan het arbeiden waren in de Heer. We weten niet welke arbeid zij deden, maar wel dat zij werkzaam waren in de gemeente van Rome. Sommigen vermoeden een zinspeling op de betekenis van de namen van deze vrouwen.

Wanneer het de betekenis weelderig of voortreffelijk is, dan zien we hier mogelijk vrouwen uit de hogere klasse die dienstbaar waren. Wanneer het de betekenis week, zwak, zacht is, dan zien we hier een voorbeeld ervan hoe God aan het werk gaat met mensen die uit zichzelf zwak zijn. Hoe dan ook, iedereen kan dienstbaar zijn in het koninkrijk van God.

De derde is Persis (d.i. een Perzische vrouw), die de geliefde zuster wordt genoemd. Paulus vermeldt dat zij veel gearbeid heeft in de Heer. Ze was dan ook geliefd onder de gelovigen te Rome. Paulus spreekt in de verleden tijd, wat aangeeft dat haar dienstbetoon ten einde gekomen was, zoals dat bij Maria wellicht ook het geval is geweest (zie eerder). Persis was dus hoogstwaarschijnlijk een Perzische vrouw. Etnische issues speelden een rol in de wereldstad Rome, met alle gevolgen van dien. Misschien schildert Paulus ons hier een scherpe tegenstelling voor ogen. Enerzijds Persis uit een etnische minderheid, en anderzijds Tryfena en Tryfosa als vrouwen uit de hogere klasse. In Christus vallen die verschillen weg, zoals dat in de gemeente hoort te zijn.

We hebben in dit hoofdstuk ondertussen al meerdere vrouwen gezien die geroemd werden om hun dienstbetoon: Febe, Prisca, Maria, Junia (?), en hier dus Tryfena, Tryfosa en Persis, en verderop nog Julia. Hoewel het toen een echte mannenwereld was, blijkt vaker in het Nieuwe Testament dat vrouwen heel belangrijk zijn geweest voor de gemeente. Ook tijdens het leven van Jezus waren er vele vrouwen, die Jezus en Zijn apostelen dienden (Luk. 8:1-3). De dienst en betrokkenheid van vrouwen is belangrijk in de gemeente. Zij kijken met een andere bril dan mannen naar de dingen en de

omstandigheden. In de gemeente is er een taak voor zowel mannen als vrouwen, voor allochtonen en autochtonen, voor welgestelden en minderbedeelden, voor jong en oud. Zoals eerder gezegd vergt het de nodige wijsheid voor de gemeente om daar goed mee om te gaan; maar het is heel belangrijk dat iedereen zijn plaats krijgt, tot zegen van allen.

RUFUS

Rufus (d.i. de rode, roodharige) en zijn moeder zijn de volgende personen die aan bod komen om groeten te ontvangen (vs. 13). Paulus noemt de moeder van Rufus ook zijn eigen moeder. Dat is dan niet in biologisch opzicht, maar blijkbaar heeft zij op een bepaald moment moederlijke zorg voor Paulus gehad. Ook hier blijven we in het ongewisse wat dit precies betekent. Dat gelovigen voor elkaar zorgen is een goede christelijke deugd. Daar hebben we het al uitgebreid over gehad.

De vraag rijst natuurlijk of deze Rufus de zoon van Simon van Cyrene was (zie Mark. 15:21). Het Markusevangelie is waarschijnlijk in Rome geschreven voor de Romeinse gelovigen. Dat de naam Rufus zowel genoemd wordt in Markus als in de brief aan de Romeinen kan op een mogelijk verband wijzen. Echter worden de vader en broer van Rufus, die voorkomen in het Markusevangelie, niet genoemd in de Romeinenbrief. Rufus wordt hier aangeduid als 'de uitverkorene in de Heer'. Daarbij moeten we niet denken aan de leer van de uitverkiezing, maar hieraan dat God Rufus toen voor een bepaalde zaak of opdracht heeft uitgekozen heeft. Of, als zijn vader werkelijk Simon van Cyrene is geweest, kan de verkiezing van Simon

overdrachtelijk op heel diens gezin slaan. We willen hierbij nog opmerken dat God voor ieder van ons werken bereid heeft, zodat wij die in Zijn dienst zouden verrichten (vgl. Ef. 2:10). Laten wij ons met de ons gegeven talenten, gaven, bekwaamheden en middelen hiernaar uitstrekken om die te ontdekken en te doen.

NOG ANDEREN

Vervolgens worden er meerdere personen in een adem genoemd, die tot eenzelfde kring of huisgemeente behoorden (vs. 14). Het zijn Asyncritus (d.i. niet te vergelijken), Flegon (d.i. branden, verhit zijn, stralen, vurig), Hermes (d.i. verkondiger; of Mercurius, een Griekse afgodsnaam), Patrobas (d.i. mogelijk ‘vaderlijk’), Hermas (variant van de naam Hermes/Mercurius) en de broeders bij hen. Mogelijk waren zij de vijf leiders in deze huisgemeente, en worden zij daarom bij hun naam genoemd. Over de aard van deze huiskringen hebben we al iets gezegd bij de bespreking over Prisca en Aquila (zie aldaar). Zulke kringen zullen een sterke verbondenheid en eensgezindheid hebben getoond. De vijf namen die hier genoemd worden, waren heel gebruikelijke namen destijds. Maar het zouden vooral namen zijn, die gegeven werden aan slaven (dus wellicht als slaven geboren uit een vader en moeder die slaven waren).

Dat er veel slaven waren onder de gelovigen, weten we uit de instructies die Paulus geeft aan slaven op andere plaatsen in de Bijbel. Als het beeld dat we hier schetsen klopt, dan hebben we dus te maken met een kring van gelovigen waarin voornamelijk (voormalige?) slaven samenkwamen. Er wordt hier ook geen huis genoemd, waar zij samenkwamen (contra elders in deze verzen); en

misschien hadden ze dat dus ook helemaal niet. Dat vormt wel een scherp contrast met de volgende kring, die zal worden genoemd. We mogen ervan uitgaan dat Paulus zijn groeten doordacht heeft geformuleerd. Dan zien we hier weer de grote verscheidenheid die er kan zijn in de gemeente van God, maar ook des te meer hoe die overbrugd wordt door de eenheid in Christus.

Ten slotte worden er nog meerdere personen samen genoemd, met de gelovigen die tot hun kring of huisgemeente behoren (vs. 15). Filologus (d.i. vriend van de wetenschap of kennis, liefhebber van het woord, geleerd), en Julias (d.i. mogelijk: jong/jeugdig, met zacht haar), Nereus (d.i. de naam van een Griekse godheid; of wellicht de Griekse vorm van Ner, d.i. licht, lamp, mogelijk ook klomp), en zijn zuster, alsook Olympas (d.i. geschenk van Olympus, hemels) en al de heiligen bij hen. De meeste uitleggers vermoeden dat Julias eigenlijk als Julia dient te worden gelezen, en dan is zij een vrouw. Dan zijn Filologus en Julia dus man en vrouw, en zijn Nereus en zijn zuster hun kinderen. Olympas is dan mogelijk iemand die bij hen inwoont, of de enige andere gelovige die Paulus bij name kent in deze huiskring. We krijgen hier dan het beeld van een gelovig gezin, waar een huiskring onderdak vond. Aangezien zij plaats hadden voor hun gezin en ook nog eens een huiskring mogen we ervan uitgaan dat het om een rijk gezin ging.

De naam Filologus doet vermoeden dat het hier om een geleerd persoon ging, of dat hij op zijn minst uit een familie uit de hogere kringen kwam. We hebben al eerder opgemerkt dat er onder de geadresseerden rijken waren en personen, die op zijn minst banden hadden met de vooraanstaanden. In de brief aan de Filippenzen

lezen we zelfs over ‘zij die tot het huis van de keizer behoren’ (Fil. 4:22). Die brief is geschreven door Paulus tijdens zijn eerste gevangenschap in Rome. Het christelijk geloof is geen geloof van domoren en goedgelovige zielen, zoals men wel eens wil doen geloven. We hoeven ons helemaal niet terug te trekken in een of ander hoekje.

Het christelijk geloof is ook het geloof van vooraanstaande politici, koningen en profeten, geleerden en wetenschappers, bekende sportlui, wereldsterren, universitaire professoren, presidenten, Schriftgeleerden, rijken, artsen, wiskundigen, wereldvermaarde schrijvers, alom gerespecteerde denkers en filosofen, en ga zo maar door. We zouden tal van bekende namen kunnen opvoeren, maar dat gaan we maar niet doen. Moeten we ons hierop beroemen of verlaten? Natuurlijk niet, maar we moeten ons evenzeer niet laten wijsmaken dat christenen maar naïeve dwazen zijn, die een of andere fabel achternagaan. God daagt de mens uit om zijn verstand te gebruiken, en van daaruit Hem lief te hebben met heel zijn verstand (vgl. Matt. 22:37; Mark. 12:30; Luk. 10:27).

Het was tevens een Grieks gezin, en gezien de naam van hun zoon Nereus waren ze voorheen wellicht fervente aanbidders van de Griekse goden. Hetzelfde kan opgemerkt worden bij de naam Olympas. Maar nu behoren zij tot de kring van de heiligen. Ze zijn overgebracht vanuit hun heidense afgodenwereld in het koninkrijk van God en van Jezus Christus. Indien ons vermoeden klopt dat zij volop hebben geleefd in de Griekse afgodencultus, kunnen wij ons iets erbij voorstellen hoe toegewijd zij vervolgens zijn geweest in de gemeente in Rome. Daarvan getuigt ook hun gastvrijheid om hun

huis open te stellen voor Romeinse gelovigen. Laten ook wij ons huis of andere middelen met liefde inzetten voor Gods koninkrijk, tot zegen van onze broeders en zusters en tot eer van God.

Geraadpleegde literatuur

Alle Bijbelse personen, geïllustreerd biografisch woordenboek, The Reader's Digest NV, Amsterdam en NV Reader's Digest SA, Brussel.

Beek M.A., Sevenster G., e.a., Encyclopedie van de Bijbel, Argus Elsevier, Amsterdam-Brussel.

Bette J.C., van den Brink G., van der Jagt J.W., redactieteam, De brief van Paulus aan de Romeinen, Studiebijbel, In de Ruimte, Soest, 1995.

Bouter Hugo, Junia of Junias?, Oude Sporen, 2018.

Bouter Hugo, Uitwisseling van groeten in Romeinen 16, Oude Sporen, 2010.

Brockhaus R., Meer dan overwinnaars, Een overdenking over de Brief aan de Romeinen, Uit het Woord der Waarheid, Aalten, 2000.

Clinton E. Arnold, general editor, Zondervan illustrated Bible Backgrounds Commentary, volume 3, Romans to Philemon, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 2002.

Coates C.A., An outline of the epistle to the Romans, Kingston Bible Trust, Wembley Gardens, Lancing, Sussex, 1991.

Cuijpers Peter, Een heilige kus en meer..., Oude Sporen, 2008.

De Koning M.G., De brief aan de Romeinen (Rotsvast 1), Een verklaring van Paulus' brief speciaal voor jou, Uitgeverij Daniël, Zwolle, 2016.

De namen in de Bijbel, betekenis & concordantie, Everread Uitgevers, Woerden, 2001.

Gispen W.H., Oosterhoff B.J., Ridderbos H.N., Van Unnik W.C., Visser P., Bijbelse Encyclopedie, zesde druk, Kok, Kampen, 1975.

Grant F.W., The numerical Bible, Acts to 1 Corinthians, Loizeaux Brothers, Neptune, New Jersey, 1978.

Hausoul R. Raymond, Romeinen, Rechtvaardig in Christus, 2021.

Hole F.B., Paul's Epistles (volume one: Romans – 2 Corinthians), Scripture Truth Publications, Northumberland.

Medema H.P., Door het geloof rechtvaardig, Bijbelstudies over de brief van Paulus aan de Romeinen, Medema, Vaassen, 1985.

Moo J. Douglas, The epistle to the Romans, The New International Commentary on the New Testament, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, Michigan, 1996.

Walvoord John F. & Zuck Roy B., The Bible Knowledge Commentary, New Testament, Cook Communications Ministries, Colorado, 2004.

Overige publicaties van de auteur

Jezus vinden in de tabernakel; Uitgeverij Medema 2007;
ISBN 9789063535209;

Van zondaar tot zoon; Een studie over het werk van de God van alle genade; Boeken om de Bijbel 2009; ISBN 9789070926670;

De brief van Jakobus in vogelvlucht; Boeken om de Bijbel 2010;
ISBN 9789070926663;

Over de maatschappij die komen zal...; Het Zoeklicht 2011;
ISBN 9789064511431;

Boekrollen in de Openbaring; Boeken die genoemd worden in het boek Openbaring; Het Zoeklicht, mei 2011-juli 2012;

De Herodes-dynastie in de Bijbel; Herodes..., welke Herodes?;
OudeSporen online uitgeverij 2020; K. Tavernier en J. Rommel;

Distributie:

CBC 't Gulden Boek te Houten

Website: www.cbcboek.nl

E-mail: info@cbcboek.nl